

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

15

Jan Sawicki

*Mykolas Rōmeris ir buvusios
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
žemių tautinės problemos*

1999

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

15

Jan Sawicki

*Mykolas Römeris ir buvusios
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
žemių tautinės problemos*

VILNIUS

1999

UDK 947.45
Li-191

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

Iš lenkų kalbos vertė
Irena Tumelytė

Redakcinė kolegija dėkoja
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui
bei Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-752-52-3

© *Jan Sawicki*, 1998
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1999
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999
© Vertimas į lietuvių kalbą – *Irena Tumelytė*, 1999
© Eugrimas, 1999

TURINYS

Pratarmė	7
Įvadas	9
I. MYKOLO RÖMERIO GYVENIMO KELIAS	15
1. Vaikystė ir jaunystė	15
2. „Krajovců“ Vilniuje	23
3. Karų ir revoliucijų sukuryje	35
4. Lietuvos valstybės tarnyboje	51
II. MYKOLAS RÖMERIS IR BUVUSIOS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS ŽEMIŲ TAUTINĖS PROBLEMOS	76
1. XIX a.–XX a. pradžios lenkų politinės minties atstovų požiūris į istorinės Lietuvos žemių tautines problemas	76
2. Mykolas Römeris ir Abiejų Tautų Respublikos paveldas	80
3. Apie buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių nevienalytiškumą	88
4. Lietuva karo meto Mykolo Römerio koncepcijose	110
III. TAUTINĖS PROBLEMOS TARPUKARIO EUROPOJE IR LIETUVOS TAUTINĖJE VALSTYBĖJE	135
1. Tautinis klausimas Europoje po 1918 metų	135
2. Tarpukario laikotarpio Lietuvos Respublikos tautinės problemos	142
IV. NUO LIETUVIŲ IR LENKŲ TAUTINĖS SAVIMONĖS „DVLAIPSNIŠKUMO“ IKI „DVLILYPUMO“. MYKOLO RÖMERIO TAUTINĖS SAVIMONĖS POKYČIAI	161
Pabaigos žodis	174
Trumpinimų sąrašas	177
Streszczenie	178
Asmenvardžių rodyklė	184
Vietovardžių rodyklė	189

siena pamažu slinko iš rytų į vakarus, ir tada išryškėjo aiški lietuviško prado silpnėjimo ir baltarusiško prado stiprėjimo tendencija. Pirmuoju ir svarbiausiu šio proceso veiksmu M.Römeris laikė Bažnyčia, kuri „mišriame pasienio ruože pasisakė už lenkų kalbą, nes ją suprato ir baltarusiai, ir lietuviai“. Mišriose lietuvių ir baltarusių parapijose lenkų kalba išstūmė lietuvių kalbą. Taip lietuviai nutauto, bet ne baltarusėjo, o maišėsi ir „kalbėjo lenkų ir baltarusių kalbų mišiniu“⁵⁷.

Po padalijimų svarbūs lietuvių valstiečių baltarusėjimo veiksniai buvo rusų mokykla, rusų administracija, rusų teismai, karo prievolė. Lietuvių kalba, netinkanti vartoti įstaigose ir bendrauti su tos pačios parapijos baltarusiais, buvo pasmerkta pasyviai ir neskausmingai užleisti vietą mišriai lenkų ir baltarusių šnektai. Bet, kaip manė M.Römeris, iki pat XX amžiaus istorinės Lietuvos žemėse lenkų valstiečių nebuvo. Šiuo atveju lenkų kultūros elementai įsisunkė į lietuviškus pamatus. „Liaudies papročiams, kalbai, namų apyvokos ir kitiems kasdien vartojamiems daiktams, toms nesuskaičiuojamoms smulkmenoms, iš kurių sudarytas tautos gyvenimas ir kultūros reikmės, Lenkijos, kaip pagrindinės kultūros teikėjos, poveikis Lietuvoje buvo labai didelis ir jo vaisiai išliko iki dabar. Lenkų kultūros elementai susijungė su lietuvišku pagrindu, bet kadangi liaudies kultūra apskritai mažai tekito, tai tos apnašos nevaidino lemiamo vaidmens ir nenusvėrė svarstyklių lėkštės į liaudies sulenkimo pusę“. Dvarai, bajorų sodžiai, miestai, M.Römerio nuomone, buvo tik salelės etniniėje lietuvių (šiaurės rytų Lietuvoje) ir baltarusių (rytų Lietuvoje) jūroje⁵⁸.

3. *Apie buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių nevienalytiškumą*

Rašydamas knygą *Litwa*, M.Römeris turėjo tikslą paaiškinti lenkų skaitytajams tą nepaprastą lietuvių tautinio judėjimo fenomeną, kuris sukėlė Lietuvos ir Baltarusijos žemių skaldymosi procesą. Lietuvių tautinis atgimimas, M.Römerio nuomone, prasidėjo 1883 metais, kai Ragainėje, Rytų Prūsijoje, pradėtas leisti mėnraštis *Aušra*. Monografijoje autorius plačiai aptarė šio judėjimo istoriją iki pat 1905 metų, išskirdamas tris jos etapus:

⁵⁷ M.Römer, „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie“, p. 6.

⁵⁸ Ten pat, p. 18.

1) 1883–1886 metai, kuriuos M.Römeris pavadino pirmąja, ankstyvąja tautinio atgimimo stadija; 2) 1887–1895 metai – judėjimo išsišakojimas į dvi kryptis: demokratinę ir tautinę klerikalinę; 3) kryptių ir grupuočių diferencijavimosi laikotarpis (1895–1904). 1904 ir 1905 metus autorius išskyrė kaip ypač svarbius.

M.Römerio veikalas buvo pastebėtas ir palankiai recenzuotas lenkų demokratų spaudoje⁵⁹. Lietuvių pusės recenzijos irgi buvo teigiamos⁶⁰. Bet vėliau Steponas Kairys teigė, kad M.Römeris savo veikalą rašė kaip pašalinis lietuvių tautinio atgimimo stebėtojas, nors „jis lietuvių atžvilgiu niekada toks nebuvo“⁶¹. Šiame kontekste įdomu tai, kad Jerzis Ochmański M.Römerio monografiją priskiria ne lenkų, o lietuvių historiografijai, nes, jo manymu, šis veikalas atspindi „objektyvų, bet ne lenkų, o lietuvių požiūrį į Lietuvos atgimimą“⁶².

Tikrąjį Lietuvos atgimimą, prasidėjusį devintajame XIX amžiaus dešimtmetyje, M.Römeris siejo su baudžiavos panaikinimu Lietuvoje 1861 metais. Dėl caro valdžios represijų po 1863 metų sukilimo lietuvių judėjimas galėjo prasidėti tik 1883 metais. Bet būtent per šiuos „dvidešimt slegiančių metų“ išryškėjo liaudiškieji krašto raidos pradai. Tautinės raidos procesą paspartino iš valstiečių kilę inteligentai. Jie labai skyrėsi nuo savo bajoriškios kilmės pirmtakų, ir būtent jie buvo pašaukti vadovauti tautos atgimimui. M.Römerio nuomone, XIX amžiuje Lietuvos bajorai patys negalėjo būti lietuviškos kultūros kūrėjai. „Visa, kas Lietuvos literatūroje ar kitose kultūros arba politinės veiklos srityse kilo ne iš liaudies buities ir jos poreikių, o iš bajorų įsivaizdavimo apie juos, buvo grynai lenkiška ir priklausė lenkų kultūrai“⁶³. Bet būtent bajorų kilmės XIX amžiaus pirmosios pusės veikėjai padėjo pamatus lietuvių tautos atgimimui⁶⁴.

Iš liaudies kilę inteligentai, pasak M.Römerio, „žinojo konkrečius liaudies poreikius, visas jos kančias, skriaudas ir rūpesčius [...]; jiems nereikėjo

⁵⁹ B.Limanowski, „Odrodzenie się narodu litewskiego“; B.H., „Litwa“, *Tygodnik Ilustrowany*, 1908 09 05, nr. 36.

⁶⁰ E.K., „Mūsų knygos. Litwa. M.Römer“, *Varpas*, nr. 41, 1908; A.Kurietis, „Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego“, *Draugija*, nr. 15, 1908.

⁶¹ S.Kairys, *Tau, Lietuva*, Boston, 1964, p. 135.

⁶² J.Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, p. 22.

⁶³ M.Römer, *Litwa*, p. 58.

⁶⁴ Ten pat, p. 61.

stebėti liaudies, kad ją pažintų ir suprastų [...]; juose pačiuose glūdėjo šis liaudies pradas, kuri jį tik turėjo įvardyti savo kūryboje“⁶⁵. „Jie reišė paprastų žmonių giluminius poreikius, realizavo tai, kas glūdėjo liaudyje“⁶⁶.

Žlugus 1863 metų sukilimui, caro valdžia istorinės Lietuvos teritorijoje, kurioje nuo amžių kirtosi Lenkijos ir Rusijos interesai, pradėjo naikinti lenkiškumą. Rusifikacijos akcija Baltarusijoje dėl kalbos ir tikėjimo panašumo vyko sėkmingai. M.Römerio nuomone, tam turėjo įtakos ir rusų žemės nuosavybė. Etninės Lietuvos teritorija buvo atsparesnė Rusijos įtakai. Būtent šioje teritorijoje pamažu stiprėjo dar vienas veiksnys, dėl kurio lenkų ir rusų ginčas peraugo į lenkų, rusų ir lietuvių ginčą⁶⁷.

Lietuviams šiame ginče negalima pritaikyti priežodžio „kur du pešasi, trečias laimi“. Represijos po 1863 metų sukilimo ypač skaudžiai palietė kaip tik lietuvius. M.Römerio nuomone, Lietuva atsidadė blogiausiose sąlygose, nes čia buvo uždrausta bet kokia kūryba. Net Lietuvos lenkų, turinčių atramą Lenkijos karalystėje ir Galicijoje bei išlaikiusių šimtmečių tradiciją, padėtis neatrodė tokia tragiška. Rusifikacijos politikos auka tapo ir ryškiausia lietuvių kultūros šaka – raštija. 1865 metais įvestas lietuvių spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas buvo smūgis lietuvių raštijai ir tautinio atgimimo procesui. Taigi, pasak M.Römerio, Lietuva „vardan savo istorinės sąjungos su lenkų tauta“ turėjo sumokėti už istorinį Lenkijos ir Rusijos ginčą. Todėl jis manė, kad lenkų pusės teiginiai, jog lietuvių atgimimas susijęs su Rusijos intrigomis, yra išsigalvojimai ir „negarbingas šmeižtas“⁶⁸.

Lietuvių visuomenė, dvidešimt metų neturėdama elementarių plėtotės sąlygų, priverstinai nieko neveikė. Bet būtent tada ėmė formotis naujas veiksnys, pradėjęs kitą lietuvių atgimimo etapą – liaudies inteligentią. 1864–1883 metai – pasiruošimo tarpsnis naujam, vadinamajam „Lietuvos mylėtojų“, etapui.

Pirmojo lietuvių tautinio laikraščio pasirodymas 1883 metais buvo labai svarbus įvykis, tapęs „gyvu atgimstančio tautos organizmo nervu“ bei „kolektyvinės energijos ir pastangų įsikūnijimu“⁶⁹. Nedidelis aplink *Auš-*

⁶⁵ Ten pat, p. 60.

⁶⁶ Ten pat, p. 62.

⁶⁷ Ten pat, p. 65.

⁶⁸ Ten pat, p. 68–71.

⁶⁹ Ten pat, p. 89.

ra) susitelkusių inteligentų būrys leidinio puslapiuose lietuvių tautai skelbė „savotišką jos garsios praeities, tradicijų, savitos kultūros ir teisės savarankiškai egzistuoti bei vystytis evangeliją“. M.Römerio nuomone, tai buvo svarbiausi laikraščio teiginiai⁷⁰. Toks požiūris gerokai skyrėsi nuo paplitusio tarp lenkų neigiamo *Aušros* vertinimo. Leonas Wasilewskis 1907 metais išleistoje brošiūroje *Litwa i jej ludy* taip apibūdino laikraščio atstovaujamą kryptį: „Rusus ir lenkus *Aušra* laikė lietuvybės priešais“⁷¹. Būtent šis aiškiai neigiamas atsiliepiamas apie laikraštį ir visą lietuvių tautinių judėjimą M.Römeriui buvo tiesioginis impulsas parašyti platesnę studiją apie lietuvių atgimimą.

Aušros reikalavimuose M.Römeris nepastebėjo nepalankumo ar priešiško bajorams kaip privilegijuotam luomui, o tik kvietimą prisidėti prie lietuvių tautinio atgimimo. Ragindamas bajorus vykdyti pareigas tautai, laikraštis, M.Römerio nuomone, nereikalavo, kad jie atsisakytų kultūrinio savitumo. Todėl teigė, kad šis kreipimasis „yra labai nuosaikus ir ne toks kategoriškas kaip vėlesni kraštutinių nacionalistų reikalavimai“. M.Römerio nuomone, lenkų visuomenė, nepakankamai supratusi vykstančius istorijos procesus, neįstengė suvokti naujo lietuvių tautinio judėjimo reiškinių. Ši visuomenė lietuvių atgimimą laikė „okupantams naudingą vyksmu, nukreiptu prieš lenkų nuosavybę, priešų intriga arba geriausiu atveju provincialumo „manija“, kažkokiu beprotišku ir kurstytojišku teritorinio separatizmo judėjimu. Lietuvos tautiniam atgimimui įvardyti lenkų viešojo nuomonė nesugalvojo geresnių ir taiklesnių apibūdinimų už Rusijos „divide et impera“ arba „litvomanija“ ir „separatizmas“⁷².

Jerzis Ochmański *Aušrai* skirtame veikale irgi neįžvelgė, kad šio laikraščio puslapiuose būtų pasireiškusios aiškios antilenkiškos tendencijos, nors manė, kad būtent *Aušros* laikotarpiu prasidėjo lenkų ir lietuvių konfliktas⁷³.

Studijos *Litwa* autorius įsitikinęs neigė, kad lietuvių tautiniame ir kultūriniame judėjime, ypač jo pradinėje stadijoje, buvo siaurai nacionalistinių broožų. Manė, kad būtent šis priešiškus, kurį jam reiškė bajorai ir senoji inteligentija, pastūmėjo lietuvių atgimimą nacionalizmo link. M.Röme-

⁷⁰ Ten pat, p. 90.

⁷¹ L.Wasilewski, *Litwa i jej ludy*, p. 47.

⁷² M.Römer, *Litwa*, p. 102–103.

⁷³ J.Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, p. 160.

rio nuomone, „šis nacionalizmas buvo Lietuvos lenkų gaivalo priešiško požiūrio į lietuvių judėjimą padarinsys, o ne priežastis“⁷⁴.

M.Römeris savo darbe plačiai aptarė ankstyvojo atgimimo judėjimo ir *Aušros* laikraščio lojalumo Rusijos valdžiai klausimą. Jis apie tai specialiai rašė, kadangi dauguma lenkų lietuviybės skleidėjus laikė tik svetimų – vokiečių arba rusų – intrigų įrankiu. M.Römerio nuomone, *Aušros* kompromisiškumas kilo iš programinės apolitiškumo pozicijos. Jauna lietuvių inteligentija, suvokianti savo judėjimo silpnumą, bandė prisitaikyti prie esamų politinių sąlygų ir negalėjo imtis priešvalstybinės veiklos. *Aušros* skelbtą apolitiškumą M.Römeris laikė „Lietuvos mylėtojų“ krypties naivumu, o pabrėžtiną lojalumą ir kompromisiškumą aiškino tuo, kad *Aušros* vadovai nevisiškai suvokė Rusijos sąlygas⁷⁵. Taigi suprantama, kad monografijoje *Litwa* autorius vadinamąjį 1884 metų Jono Šliūpo „memorandumą“ Varšuvos generalgubernatoriui Josifui Hurkai aptarė atskirai, o ne skyriuje, kuriame nagrinėjo pirmąjį lietuvių atgimimo etapą⁷⁶. Šį aktą laikydamas „ypač niekšišku“, pabrėžė, kad tai išimtis, nesusijusi su sąmoninga kolektyvine akcija. Teigė, kad „taip suvokiamas kompromisiškumas tikrai nėra būdingas visai „Lietuvos mylėtojų“ kryptčiai ir logiškai nesisieja su jų *Aušroje* pareikšta programa“⁷⁷.

Keturiasdešimt lietuvių spaudos draudimo metų buvo ypač sunkūs. Bet būtent tuo laiku „Lietuva iš Lenkijos ar Rusijos provincijos virto atskira tauta, natūraliai einančia savarankiškumo link. Užtuot toliau buvusi išnaudojama kraštu, pasyviu kaimynų teritorinių ginčų objektu, Lietuva pradėjo pati plėtotis, savarankiškai veikdama pagal savo poreikius“⁷⁸.

Lietuvių spaudos draudimo panaikinimą 1904 metais M.Römeris laikė istoriniu Lietuvos tautinio atgimimo judėjimo įvykiu⁷⁹. Tada pradėti leisti pirmieji Rusijos valstybėje lietuviški laikraščiai *Vilniaus žinios* ir *Lietuvos laikraštis*, labai sustiprinę lietuvių judėjimą, bet kartu įplieskę lietuvių ir lenkų ginčą. Kaip rašė Leonas Wasilewskis, šie laikraščiai „sėjo į

⁷⁴ M.Römer, „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie“, p. 25.

⁷⁵ M.Römer, *Litwa*, p. 94–98.

⁷⁶ Ten pat, p. 124–136.

⁷⁷ Ten pat, p. 136.

⁷⁸ Ten pat, p. 239. Žr. taip pat M.Römer, „Odrodzenie narodowe Litwinów“, *Zaranie*, 1913 10 30, nr. 44.

⁷⁹ M.Römer, *Litwa*, p. 317.

lietuvių liaudį užnuodytas tautinio išskirtinumo ir neapykantos sėklas“. Svarbiausiais atgimusios lietuvių spaudos bruožais jis laikė „neapgalvotus išpuolius prieš lenkus ir lenkiškumą, kovą prieš laisvės sąjūdį ir atkaklų lietuvių šovinizmą“⁸⁰.

M.Römeris knygoje *Litwa*, kuri buvo tarsi išsamus atsakas į Leono Wasilewskio brošiūrą, skaitytojams pateikė kitokį požiūrį. M.Römeris neneigė, kad minėtieji laikraščiai buvo nacionalistiniai, bet kartu pabrėžė, kad „Lietuvos lenkų sluoksniuose susiformavus nuomonei apie *Vilniaus žinių* nacionalizmą, turiu patikslinti (kadangi šie sluoksniai dažniausiai nemo-ka lietuviškai), kad *Vilniaus žinios* niekad nepritarė valdžios politikai lenkų atžvilgiu, išreikštai šūkiu „divide et impera“; kovodamos prieš lenkus, *Vilniaus žinios* niekada nesinaudojo valdžios liaupsinimo metodu“⁸¹.

Bet lenkų dauguma manė kitaip, ypač dėl to, kad tuo laikotarpiu (1904–1905) Lietuvoje tik lenkai neturėjo savo spaudos, taigi ir galimybės atremti priešingos pusės atakas.

Panašiai neigiamai lenkai vertino ir 1905 metų Didžiajame Vilniaus seime pareikštas mintis, kuriose lenkų viešoji nuomonė, kaip ir Leonas Wasilewskis, pirmiausia išvelgė lietuvių grobikiškumą⁸². Kitaip manė M.Römeris, kuris šį įvykį pripažino svarbiausiu reiškiniu, vienijančiu lietuvių tautos pastangas, laikė jį lietuvių tautos buvimo įrodymu⁸³. Jono Basanavičiaus sušauktą suvažiavimą kraštutiniai lietuvių nacionalistai siekė panaudoti tautiniams prieštaravimams sustiprinti. Vis dėlto, M.Römerio nuomone, jiems tai nepavyko, nes jų įtaka suvažiavime buvo minimali⁸⁴. Suvažiavimo priimtose rezoliucijose buvo reikalaujama „Lietuvai autonomijos su seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos ir tikėjimo“. Pasisakoma už gimtosios kalbos vartojimą mokyklose ir įstaigose, o „Vilniaus vyskupystėje gyvenantiems ir kovojantiems lietuviams [nutarta išreikšti] geriausią linkėjimą pasisekimo kovoje su lenkomanų kunigija už tiesas lietuviškosios kalbos Lietuvos bažnyčiose“⁸⁵.

⁸⁰ L.Wasilewski, *Litwa i jej ludy*, p. 50.

⁸¹ M.Römer, *Litwa*, p. 330.

⁸² L.Wasilewski, *Litwa i jej ludy*, p. 70.

⁸³ M.Römer, *Litwa*, p. 382, 389. Žr. taip pat M.Römer, „Listy litewskie“, *Prawda*, 1907 03 02, nr. 9.

⁸⁴ M.Römer, *Litwa*, p. 390.

⁸⁵ Ten pat, p. 395.

Nepaprastai svarbiu M.Römeris laikė pirmąjį kolektyvinį bandymą nustatyti Lietuvos autonomijos ribas: „Toji autonomiškoji Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografiškosios Lietuvos, kaipo branduolio, ir tų pakraščiu, kurie dėlei ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio ir kurių gyventojai prie jo priklausyti panorės“⁸⁶. M.Römeris čia neižvelgė grobikiškų Lietuvos kėslų. Kad nebuvotokių tendencijų, jo nuomone, turėtų įrodyti rezoliucijos pastaba apie visų šalies tautų visišką laisvę ir nuostata, kad valsčiuose ir mokyklose turėtų būti kalbama gimtąja (o ne tik lietuvių) kalba⁸⁷. Vieninteliu „trūkumu“ arba „nacionalistiniu elementu“ laikė posakio „traukia“ vartojimą. Jis rašė: „žodžiu „traukia“ suformuluota mintis iš esmės visai nėra nacionalistinė ir grobikiška, nes kalbama apie susijungimą ir, be etnografinės Lietuvos teritorijos, apėmimą tų sričių, kurios dėl įvairių priežasčių jau faktiškai yra susijungusios su etnografinė Lietuva ir kurios plebiscitu tą susijungimą patvirtins“⁸⁸. M.Römeris manė, kad, kreipiant dėmesį tik į kalbos ir etnografijos dalykus, nepavyks nustatyti Lietuvos sienų, ypač jos rytuose, nes čia tam trūksta kokio nors ekonominio, kultūrinio ar visuomeninio pagrindo. Pasak jo, Lietuvos autonomijos ribose turi būti „Vilniaus lietuviška Rusia, išskyrus Vileikos ir Dysnos apskritis, Gardino gubernijos šiaurės vakarų dalis ir galbūt Minsko gubernijos Naugarduko apskritis“. M.Römeris įspėjo, kad jo išvados negali būti galutinės. Griežtai apibrėžtų Lietuvos autonomijos sienų nebuvimą 1905 metų suvažiavimo rezoliucijoje jis vertino teigiamai⁸⁹.

Jeigu kalbėtume apie lietuvių imperializmą, tai, M.Römerio nuomone, jis išryškėjo 1905 metų lapkričio 2/15 dienos „memorandume“, kurį Jono Basanavičiaus vadovaujama nacionalistų grupė nusiuntė ministrui pirmininkui grafui Sergejui Vitei ir kuris turėjo tapti istorinių lietuvių tautos teisių deklaracija. Lygindamas „memorandumo“ ir suvažiavimo rezoliucijų požiūrį į baltarusius, M.Römeris rašė: „nacionalistinis istorinis memorandumas juos tiesiog įtraukia į autonominę Lietuvą, remdamasis architektūros faktoriumi ir rasiniu bei kultūriniu pagrindu; jie laikomi suslavėjusiais „lietuviais“, išaugusiais iš bendro su Lietuva istorinio kamie-

⁸⁶ M.Römer, „Listy litewskie“, *Prawda*, 1907 03 09, nr. 10.

⁸⁷ M.Römer, *Litwa*, p. 397.

⁸⁸ M.Römer, „Listy litewskie“, *Prawda*, 1907 03 09, nr. 10.

⁸⁹ M.Römer, *Litwa*, p. 397.

no, todėl atsižvelgiant į istoriją turinti būti atkurta senoji bendrija; tuo tarpu suvažiavimo rezoliucijose, remiantis to meto teise, baltarusių prijungimas prie Lietuvos motyvuojamas jų giminiškumu ir jų valia (plebiscitu), bet tai neprieštarauja istorijai, kadangi toje valioje glūdi ne tik pavienis istorijos fragmentas, bet visa istorijos tėkmė, nulėmusi ir šiandieninę evoliucijos būklę⁹⁰.

1905 metų balandžio ir gegužės mėnesį įvykusiuose dviejuose „autonomininkų“ suvažiavimuose, kuriuose dalyvavo Lietuvos ir Baltarusijos žemių didžiausių tautinių grupių atstovai: baltarusiai, lenkai, lietuviai ir žydai, pagrindinis klausimas buvo nustatyti Lietuvos autonomijos ribas Rusijos valstybėje. Prie vienos nuomonės neprieita, nes lietuviai, bijodami, kad Lietuva paskęs milžiniškoje istorinės Lietuvos teritorijoje, pasisakė už „mažesnės“ Lietuvos autonomiją: etninės Lietuvos žemes „su kraščiais“. Lenkai ir žydai, išsisklaidę visoje Lietuvoje ir Baltarusijoje, stojo už teritorijos vientisumą, nes tikėjo, kad jie bus stipresni istorinės Lietuvos ribose. Panašių autonomijos ribų norėjo ir negausūs baltarusių inteligentijos atstovai, manę, kad tik tai galėtų apsaugoti Baltarusiją nuo Rusijos įtakos. Suprasdami savo atgimimo judėjimo silpnumą, jie „troško, kad atgimusios autonominės Lietuvos jėgos ir energija būtų panaudotos ir jų idealams įgyvendinti“⁹¹.

Skirtingai negu kitiems Vilniaus lenkų demokratams, M.Römeriui buvo artimesnė lietuvių reiškiamą Lietuvos autonomijos etninėse ribose idėja. Etninei Lietuvai susijungus su visa Baltarusija, jo nuomone, išeitų keistas mišinys „be jokių bendrų jungiančių gijų“⁹². Manė, kad kelti Baltarusijos autonomijos klausimą dar per anksti, nes baltarusių atgimimo judėjimas, iškeltas 1905 metų revoliucijos bangos, per jaunas, o baltarusių pradai, skirtingai negu lietuvių, nespėjo virsti tauta. Neabejojo, kad tai įvyks, „bet kada tai įvyks ir kokį plotą užims šis kraštas, yra ateities klausimai, kurių autonomija šiandien neišspręstų“⁹³, – teigė 1907 metais.

Tuo tarpu 1914 metų savo *Dienoraštyje* baltarusius apibūdino taip: „Tai liaudis, nesuvokianti tėvynės, nes Rusija jiems yra tik valstybė, o valstybė – tai kažkas svetima; Baltarusijos sąvokos nesupranta; tik vienas žo-

⁹⁰ Ten pat, p. 431.

⁹¹ Ten pat, p. 351.

⁹² Ten pat.

⁹³ M.Römer, „Zagadnienia narodowe białoruskie“, *Prawda*, 1907 08 24, nr. 34.

dis nusako labai primityvų jų krašto arba tėvynės suvokimą – „čionykštis“ arba „čionykštiškumas“⁹⁴.

Tokią padėtį M.Römeris pirmiausia aiškino ypatinga šios teritorijos geografinė padėtimi. Jo nuomone, tai buvo klasikinis „dviejų kultūrų jungties pavyzdys, kraštas-kolonija, Lenkijos ir Rusijos teritorinių ginčų objektas. Daugelį amžių svetimos įtakos veikė šią milžinišką teritoriją, nuo Sebežo ir Pskovo ribų šiaurėje iki Pinsko pelkių ir Pripetės pietuose ir nuo Smolensko pro Vilnių už Gardino iki Lomžos ribų vakaruose“⁹⁵. Pagal išorinių įtakų poveikį Baltarusija suskilo į tris pagrindines dalis: Rytų, Vidurio ir Vakarų Baltarusiją⁹⁶.

Rytų Baltarusiją, kuriai priklausė Mogiliovo gubernija, dalis Vitebsko gubernijos ir Minsko gubernijos pietrytinė dalis, veikė Rusijos įtaka. Vidurio Baltarusijoje, kuriai M.Römeris priskyrė Minsko guberniją ir Vilniaus gubernijos Vileikos ir Dysnos apskritis, gyveno daugiausia stačiatikiai, bet Rusijos įtaką čia silpnino lenkų kultūros įtaka. Ši Baltarusijos dalis, tiesiogiai nesiribojanti nei su Rusija, nei su Lenkija, išsaugojo daugiau savitos liaudies kultūros, todėl buvo laikoma baltarusiškumo centru. Vakarų Baltarusija, M.Römerio dar vadinta lietuviška Rusia, apėmė dalį Vilniaus ir Gardino gubernijų ir Minsko gubernijos Naugarduko apskritį. Šioje srityje gyveno daugiausia katalikai, tik kai kur stačiatikiai, bet ji buvo labai paveikta lenkų ir lietuvių įtakos, suteikusios viskam specifinį „lenkišką–baltarusišką–lietuvišką“ atspalvį, kuris išskyrė šią sritį iš visos etninės baltarusių teritorijos⁹⁷.

Lenkų kultūros įtaką, nulemtą bendros tradicijos ir silpninančią Rusijos įtaką, M.Römeris laikė labai reikšminga, išsaugant krašto savitumą. Pastebėjo tos įtakos požymių ir Rytų Baltarusijos smulkiųjų bajorų kaimuose bei vienkiemiuose. Jis rašė: „Ši smulkiųjų bajorų aplinka atstovauja savitam, mišriam baltarusių ir lenkų kultūriniam ir etnografiniam tipui; nors paveikta katalikybės ir senų lenkų kultūros tradicijų, ji kartu buvo sunkte persunkta baltarusių papročių, tikėjimų ir perėmusi baltarusių kalbą. Šis ypač konservatyvus smulkiųjų bajorų kolonijų sluoks-

⁹⁴ M.Römer, *Dziennik*, t. 4, p. 243.

⁹⁵ M.Römer, „Zagadnienia narodowe białoruskie“, *Prawda*, 1907 08 10, nr. 32.

⁹⁶ M.Römer, *Litwa*, p. 349–350. Kitoje vietoje M.Römeris skiria stačiatikių ir katalikų Baltarusiją, M.Römer, „Ludy Litwy. Białorusini“, *Widnokrąg*, 1916 09 30, nr. 12.

⁹⁷ M.Römer, *Litwa*, p. 350.

nis, puoselėjantis senąsias tradicijas, luominių susiskirstymą su jam būdingu mąstymu ir etika, dabar Rytų Baltarusijoje, vykstant valstiečių rusifikacijos procesui, yra baltarusių tradicijų ir etnografinių vertybių tvirtovė ir prieglobstis“⁹⁸.

Baltarusių, panašiai kaip ir lietuvių, tautinio atgimimo pradžią M.Römeris matė pavienių bajorų kilmės žmonių veikloje prieš 1863 metų sukilimą. Būtent tada Francišakas Boguševičius ir Vincentas Duninas-Marcinkevičius dėjo pagrindus baltarusių liaudies literatūrai.

Žlugus 1863 metų sukilimui, caro valdžia ėmė naikinti lenkų įtaką Baltarusijos žemėse. M.Römeris rašė: „Baltarusijoje valdžia norėjo skaudžiausiai smogti Lenkijai, užgniauždama jos kultūros spinduliavimą į išorę, jos poveikį ir reikšmę ribodama tik etnografiniais dalykais. Todėl Baltarusijoje buvo ypač persekiota viskas, kas lenkiška arba kur buvo jaučiama Lenkijos įtaka. Prievartinis unitų vertimas stačiatikiškais, draudimas lenkų kilmės žmonėms įsigyti žemės, aršus lenkų kalbos ir mokymo ujjimas, pagaliau Bažnyčios politika ir katalikų tikėjimo persekiojimas Baltarusijoje – tai pagrindiniai antilenkiškos Rusijos vyriausybės politikos šiame krašte etapai“⁹⁹.

Baltarusiai, panašiai kaip ir lietuviai, M.Römerio nuomone, nieko nelaimėjo amžiname Lenkijos ir Rusijos ginče. Po 1863 metų sukilimo persekiojimai taip pat palietė ir gležnus baltarusių tautinio judėjimo daigus. Baltarusiškų leidinių draudimas, baltarusių kalbos nepripažinimas, nepakanta bet kokioms kultūrinėms baltarusių draugijoms iš vienos pusės, o iš kitos – švietimo ir Bažnyčios rusinimas turėjo sulieti Baltarusijos žemes su Rusijos valstybe¹⁰⁰.

Knygos *Litwa* autoriaus nuomone, baltarusių padėtis buvo blogesnė už lenkų ir net už lietuvių. Baltarusiai, priešingai negu lenkai, neturėjo senų tradicijų nei, kaip lietuviai, – savo „Pjemonto“ už Rusijos valstybės sienų. „Be to, baltarusiams trūko kultūringoms arba atgimstančioms tautoms būdingos vidinės jėgos ir stiprybės, kad galėtų kurti kokią nors nelegalią literatūrą“¹⁰¹.

⁹⁸ M.Römer, „Zagadnienia narodowe białoruskie“, *Prawda*, 1907 08 10, nr. 32.

⁹⁹ Ten pat, 1907 08 24, nr. 34.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ M.Römer, „Zagadnienia narodowe białoruskie“, *Prawda*, 1907 09 07, nr. 36.

Tik prasidėjus 1905 metų revoliucijai, atsirado galimybių, nors ir ribotų, viešai veikti pavieniams baltarusių inteligentijos veikėjams. Buvo sukurta politinė grupuotė, pavadinta „Hromada“, kuri, M.Römerio nuomone, skelbė Baltarusijos tautinio atgimimo idėjas. Po truputį ėmė plėtotis leidybinė veikla, atsirado spaudos baltarusių kalba, pradėtos kurti baltarusių mokyklos¹⁰². Būtina atgimimo proceso raidos Baltarusijoje sąlyga M.Römeris laikė kokybinį ir kiekybinį liaudies inteligentijos augimą. Jis rašė: „Be abejonės, tai, kad plinta ir darosi prieinamas liaudies ir bendrasis švietimas, ypač reformuotas ir išsivadavęs nuo rusifikacijos bei stačiatikybės liūno, pakels bendrą kultūros lygį ir turės įtakos liaudies inteligentijos gausėjimui, o ateityje pagyvins baltarusių tautinio atgimimo procesą tose srityse, kurių gyventojus dar galima laikyti baltarusiais“¹⁰³.

Visoje Lietuvos ir Baltarusijos teritorijoje išsisklaidžiusi lenkų visuomenė turėjo didelį kultūros ir ekonomikos potencialą, tačiau matydama 1905 metų revoliucijos įvykius bei stiprėjantį lietuvių ir baltarusių atgimimo judėjimą ji pajuto grėsmę. Izoliacijos baimė privertė kurti naują, laiko dvasią atitinkančią politinę koncepciją. Ši nauja koncepcija, beveik tuo pat metu sukurta dvarininkų aplinkoje ir pažangiųjų Vilniaus inteligentų tarpe, buvo vadinamoji krašto koncepcija, teigianti lietuvių ir baltarusių tautų lygiateisiškumą ir poreikį, kad jos, kaimyniškai sugyvendamos su Lietuvos lenkais, kartu dirbtų krašto gerovei. Kraštu vadintos buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės. Šį regioną „krajovcai“ laikė integraliu teritoriniu ir ekonominiu vienetu, kartu pabrėždami jo istorines tradicijas, kultūros savitumą, savotišką ir sudėtingą jos gyventojų tautinę struktūrą¹⁰⁴. „Krajovcų“ pavadinimas, kaip pagrįstai pastebėjo Juliuszas Bardachas, neturėjo nieko bendro su Peterburge Erazmo Piltzo leisto laikraščio *Kraj* pavadinimu¹⁰⁵. Tikrai tiesiogiai jis nebuvo susijęs ir su Rusijos valstybės oficialiojoje terminologijoje vartotu Lietuvos ir Baltaru-

¹⁰² Ten pat.

¹⁰³ M.Römer, „Zagadnienia narodowe białoruskie“, *Prawda*, 1907 08 31, nr. 35.

¹⁰⁴ Apie „krajovcus“, be kitų autorių, rašė čia cituotuose darbuose Janas Jurkiewiczzius ir Juliuszas Bardachas. Žr. taip pat „Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści“, in J.Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, p. 260–279. Z.Jundziłlas apibūdino pagrindinės tarpukario „krajovcų“ grupės veikėjus, Z.Jundziłl, „Z dziejów polskiej myśli politycznej na Litwie historycznej“, p. 40–85.

¹⁰⁵ J.Bardach, „Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści“, p. 265.

sijos žemių pavadinimu „Šiaurės vakarų kraštas“, o greičiau reiškė tą patį, ką ir žodis „tėvynė“, kuris po padalijimų istorinės Abiejų Tautų Respublikos žemėse tapo nepaprastai populiarius. Prie to daug prisidėjo romanizmo epochos poetai, ypač Adomas Mickevičius (Adam Mickiewicz). Jis savo kūryboje šešis kartus pavartojo ir žodį „krajowiec“ („kraštietis“) autochtono reikšme¹⁰⁶. XX amžiaus pradžios Vilniaus „krajovcai“, ugdyti didžiųjų romantikų literatūros, tikrai žinojo vieną iš *Gražinos* pratarmių: „lietuvių gentį sudarė dvi nuo seno kartu gyvenančios, bet visada truputį skirtingos padermės: kraštiečiai (krajowcy), t.y. autochtonai, ir ateiviai“¹⁰⁷.

Krašto koncepcija gimė po 1905 metų, bet jos šaknys siekia gilią praeitį. Tikrai didelę įtaką formuojantis šiai koncepcijai turėjo senas, žinomas, suvokiamas ne lokaline prasme, lietuvių separatizmas, „kuris visada atgimdavo po nepavykusių sukilimų: pralaimėjus Napoleonui, žlugus 1831 metų sukilimui, o dabar kilo po 1863 metų sukilimo numalšinimo“¹⁰⁸. Lietuvos lenkų visuomenė kaltino Lenkijos karalystės veikėjus, kad per anksti pradėjo 1863 metų sukilimą, kurį pralaimėjus Lietuvą prislėgė Muravjovo teroras. Socialistų ir tautinių demokratų srovių, jau prieš kurį laiką ėmusių skverbtis į Lietuvą iš Lenkijos karalystės, negalėjo priimti dvarininkų sluoksniai. Kita vertus, kaip rašė Ludwikas Abramowiczius, po 1905 metų dvarininkai krašto pažiūrų iškabą pradėjo naudoti kaip „širmą, pridengiančią visišką senosios tradicinės lojalistinės pozicijos [...] atsisakymą“¹⁰⁹.

Dar vienas ne mažiau svarbus impulsas buvo Lenkijos veikėjų iškeltas Lenkijos karalystės autonomijos reikalavimas. Baimė, kad energingiausiai Lietuvos lenkai išvyks į autonomišką Lenkiją, skatino siekti, kad Lietuvos ir Baltarusijos žemės įgytų didesnę savarankiškumą. Taigi prieš Pirmąjį pasaulinį karą krašto idėja išreiškė istorinės Lietuvos žemių gyventojų autonomijos siekius. Ludwikas Abramowiczius rašė: „Ne a priori, bet iš gyvenimo kilo poreikis kurti politinę koncepciją, kuri išreikštų vietos gyventojų išcentrinius siekius, pritaikytus realioms egzistencijos sąly-

¹⁰⁶ *Słownik języka Adama Mickiewicza*, pod red. K.Górskiego, t. 3, Wrocław, 1968, p. 494.

¹⁰⁷ A.Mickiewicz, *Dziela*, t. 2, Kraków, 1949, p. 63. Svarbu tai, kad lietuvių nacionalistai Lietuvos lenkus laikė būtent „ateiviais“.

¹⁰⁸ W.Niedziałkowska-Dobaczewska, *Wilno i Wileńszczyzna w latach 1886–1914. Dzieje ruchów społecznych i politycznych*, Wilno, 1938, p. 33.

¹⁰⁹ L.A. (L.Abramowicz), „Stanowisko krajowe“, *PW*, 1913 04 06/19, nr. 13–14.

goms“¹¹⁰. Pagal šią idėją autonomijos pagrindais sudarytame krašte lenkai būtų savarankiškas raidos veiksnys ir kartu jungtis tarp bendrapiliečių lietuvių ir baltarusių¹¹¹. Krašto koncepcija iš esmės prieštaravo lietuvių tautinio judėjimo keliamai etninės Lietuvos autonomijos programai, kuri siekė padalyti buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes.

Krašto nusistatymas pirmą kartą buvo suformuluotas pirmajame laikraščio *Gazeta Wileńska* numeryje: „apibrėždami savo nusistatymą, – rašoma jame, – turime vadovautis krašto poreikiais ir juose ieškoti visokių politinių, visuomeninių ir kultūrinių akcijų atramos taško. Būtent dėl šios priežasties nepritariame vadinamajam „pakraščiu“ nusistatymui, mūsų kraštus – Lietuvą ir Baltarusiją – traktuojančiam kaip kažkieno satelitus, kurių raida turinti būti apibrėžta traukos į kokį nors išorės centrą dėsnium; mes, tikri ir teisėti Lietuvos ir Baltarusijos piliečiai, privalome užkirsti kelią bet kokioms tendencijoms dirbtinai pajungti mūsų kraštų raidą gretimų kraštų raidos poreikiams [...]. Mes, Lietuvos ir Baltarusijos piliečiai, jaučiantys pilietinę pareigą tarnauti kraštui, negalime tapti Lenkijos kolonistais. Šia, t.y. politine, visuomenine ir ekonomine, krašto pilietybės prasme mūsų gimtieji kraštai yra Lietuva ir Baltarusija. Bet kultūrine ir tautine prasme esame lenkų tautos sūnūs ir šio tapatumo negalime ir nenorime atsisakyti“¹¹². Taigi krašto programoje atsispindėjo „dvi-laispė“ tautinė savimonė. Programoje nebuvo nieko iš esmės naujo, nes ji tiesiogiai rėmėsi pilietine pozicija, būdinga ikidemokratinės epochos bajorų luomui. XIX amžiuje dvarininkų krašto nusistatymas, M.Römerio nuomone, buvo visuotinis reiškiny. Jie save laikė „ne atskira ir svetima mažuma, ne kitos, kraštui nepriklausios, tautos atšaka, apsigyvenusia krašte, o būtent krašto visuomenės viršūne, to krašto, kurio istoriją, ypač per sukilimus, kūrė šių dvarininkų protėviai ir tėvai – tikrų tikriausi šio krašto piliečiai“¹¹³.

Naujovė čia buvo požiūris į Lietuvos ir Baltarusijos tautinį klausimą. Buvo rašoma: „mums svarbu nustatyti kultūriškai skirtingų tautinių elementų abiejuose kraštuose sugyvenimą. [...] Būtent šitoks sugyvenimas,

¹¹⁰ Ten pat.

¹¹¹ J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 59.

¹¹² *Gazeta Wileńska*, 1906 02 15/28, proginis nr. Programinio straipsnio autorius buvo M.Römeris, žr. VUB F1–359, p. 3.

¹¹³ M.Römer, *Autożyciorys*, p. 24–25.

o ne vienos kurios nors tautos visų kultūrinių ir tautinių elementų agresyvus pasisavinimas yra svarbiausias bendrai kultūrai“¹¹⁴.

Pirmosios „krajovců“ deklaracijos autorius buvo M.Römeris, vėliau pagrįstai save laikęs šios naujos politinės krypties pradininku¹¹⁵. Krašto programos elementų jis išvelgė ir „autonomininkų klubo“, Konstitucinių katalikų partijos, Lietuvos ir Baltarusijos krašto partijos, Baltarusijos lenkų demokratų sąjungos, Lenkų krašto darbo sąjungos veikloje ir „bendroje Lietuvos Tautinės demokratijos pozicijoje“. Konservatyviają krašto pažiūrų atmainą propagavo laikraštis *Kurier Litewski*¹¹⁶ ir 1907 metais Czesławo Jankowskio redaguotas laikraštis *Głos Polski*, kuriame pirmą kartą išspausdinta „tiksliai suformuluota“ konservatyvioji krašto programa¹¹⁷. Demokratinei atmainai 1906 metais atstovavo laikraštis *Gazeta Wileńska*, o vėliau – laikraščiai *Przegląd Wileński* ir *Kurier Krajowy*. „Krajovců“ nuostatos suartindavo ir palengvindavo tokių skirtingų politinių krypčių kaip konservatoriai ir demokratai bendradarbiavimą. Tam tikrą laiką Ludwikas Abramowiczius bendradarbiavo laikraštyje *Kurier Litewski*, o M.Römeris jame išspausdino kelis straipsnius. Demokratų ir konservatorių požiūris visuomeniniais ir politiniais klausimais skyrėsi. Demokratai kaltino konservatorių sluoksnius, kad šie „krajovců“ šūkais pridengia klasinius dvarininkų interesus ir iš jų kylančią lojalistinę politiką carizmo atžvilgiu¹¹⁸.

Lietuvos Tautinės demokratijos (endekų) veikloje, ypač pirmuoju laikotarpiu, irgi galime pastebėti krašto nusistatymo elementų. Per revoliuciją tautininkai, panašiai kaip ir demokratai, pasisakė už Lietuvos ir Baltarusijos žemių autonomiją. Bet greitai, centro Varšuvoje paveikti, ne tik nustojo skelbti šį šūkį, bet ir pradėjo prieš jį kovoti, svarbiausiu savo uždaviniu laikydami lenkų tautos interesų gynimą¹¹⁹. Pakitusią Lietuvos Tautinės demokratijos poziciją M.Römeris, panašiai kaip ir kiti demok-

¹¹⁴ L.A. (L.Abramowicz), „Bez drogowskazu“, *PW*, 1911 11 12/25, proginis nr.

¹¹⁵ M.Römer, *Dziennik*, t. 5, p. 46.

¹¹⁶ 1908 02 27/03 11 M.Römerio laiškas L.Abramowiczui, LMAB F79-45(2).

¹¹⁷ „Stronnictwo krajowe Litwy i Białejrusi. Program podstawowy“, *Głos Polski*, 1907 06 23/07 06, nr. 4. Žr. taip pat Zet, „Credo polityczne Czesława Jankowskiego“, *Słowo*, 1926 10 02, nr. 230.

¹¹⁸ R.Jurkowski, „Gazeta Wileńska“, p. 79–81.

¹¹⁹ J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 47–48.

ratai, laikė prieštaraujancia pilietybės principui. Tai, jo nuomone, tik davė lietuviams tautininkams pretekstą pulti lenkiškumą ir lenkus Lietuvoje. „Nuolatinis endekų tyčiojimas iš lietuvių atgimimo, priekabės ir tendencingi apibendrinimai arba tiesiog faktų išskraipymas, pagaliau išdidus Lietuvos laikymas provincija, kurios santykis su Lenkija tegali būti apibūdinamas traukos dėsnium“, – tokios, jo nuomone, buvo pagrindinės tautinių demokratų klaidos Lietuvoje. Tai tik didino lietuvių ir lenkų tarpusavio nepasitikėjimą, sėjo neapykantos sėklas ir taip sunkino susitarimą¹²⁰. Nepaisant to, M.Römeris vertino tautinių demokratų švietėjišką veiklą Lietuvos ir Baltarusijos žemėse po 1905 metų¹²¹.

Pačioje demokratų stovykloje irgi buvo esminių nesutarimų, dėl kurių minėtu laikotarpiu nepavyko parengti detalios visuomeninės ir politinės programos, o „krajovcai“ demokratai nesusijungė į vieningą organizaciją. Negausi ir nepakankamai visuomeniškai aktyvi Lenkų demokratų sąjunga buvo tik politinės partijos pakaitalas ir netapo krašto idėjos skelbimo centru. Šį vaidmenį iš dalies atliko demokratiniai laikraščiai, pirmiausia *Gazeta Wileńska*, vėliau *Przegląd Wileński* ir *Kurier Krajowy*. Tai, kad pastarieji du buvo įkurti vienu metu, tik įrodė pažangiosios Vilniaus lenkų inteligentijos susiskaldymą.

Skyrėsi ir paties termino „krašto nusistatymas“ (krajowość) aiškinimas, ir krašto (kraj) ribų suvokimas. Ginčijamasi buvo ir dėl krašto tautų. Iš esmės „krajovcai“ demokratai, kaip ir „krajovcai“ konservatoriai, krašto tautoms priskyrė lenkus, lietuvius ir baltarusius. Kitas tautines grupes, tarp jų žydus ir rusus, laikė „etnografinio Lietuvos ir Baltarusijos organizmo svetimkūniais, kolonijomis“, kurios nedarė didesnės įtakos krašto etniniam savitumui¹²². Bet vėliau M.Römeris pakeitė nuomonę ir šias grupes įtraukė į krašto tautų bendriją. Be kita ko, laikraštyje *Przegląd Wileński* išspausdintame straipsnyje sakė, kad tuos rusų ir baltarusių pradus, kurių ryšys su kraštu yra silpniausias, reikia „įpiliētinti“¹²³.

¹²⁰ M.Römer, „Listy litewskie“, *Prawda*, 1907 01 26, nr. 4.

¹²¹ M.Römer, „Poliaki“, in *Formy nacionalnego dviženija v sovremennykh gosudarstvach. Austro-Vengrija, Rossija, Germanija*, red. A.J.Kastelianskij, Petersburg, 1910, p. 379–382.

¹²² M.Römer, *Litwa*, p. 27. Žr. taip pat „Wpływy postronne“, *PW*, 1913 06 08/21, nr. 22–23.

¹²³ M.R. (M.Römer), „Zarzuty i wyjaśnienia“, *PW*, 1913 09 19/10 01, nr. 41–42.

Iš tikrųjų čia buvo kalbama ne tiek apie rusus ir surusėjusius baltarusius, kiek apie žydus, kurių, skirtingai negu etninės Lenkijos žemių žydų, nepaveikė asimiliacijos procesas¹²⁴. Todėl žydų klausimui Vilniaus demokratai ilgainiui skyrė vis daugiau dėmesio. Iš pradžių laikraštis *Gazeta Wileńska* žydų klausimą laikė šalutiniu, bet laikui bėgant ėmė išsamiau jį nagrinėti, o žydus pripažinti lygiateise krašto tauta¹²⁵. M.Römeris rašė: „Žydų klausimas Lietuvoje yra tautinis; tai, dėl ko žydų nacionalistai kovoja Lenkijos karalystėje ir kas tapo dideliu to krašto rūpesčiu, ko Galicijoje beveik nėra, tik formuojasi, įvyko būtent Lietuvoje. Čia žydai yra atskira tauta, ir niekas praktiškai neabejoja jų skirtingumu. Čia nėra nei sulenkėjusių žydų, nei sulietuvėjusių žydų, nei subaltarusėjusių žydų, kokie yra sulenkėję Lenkijos žydai“. Visiška žydų bendruomenės izoliacija, svetima jų kultūra, religija ir ryšių su kitomis krašto tautomis nebuvimas pagreitino žydų tautinės formacijos kūrimąsi. Jie ir nesurusėjo, nors dalis jų, ypač inteligentija, kalbėjo rusiškai. M.Römerio manymu, taip atsitiko dėl to, kad nebuvo „tikrai glaudžių ryšių su rusų visuomene, kuri galų gale irgi buvo svetima kolonija, neturinti atramos krašto santykiuose“¹²⁶.

Nesiasimiliuodami Lietuvos ir Baltarusijos žemių žydai prarado ryšio su kraštu jausmą. M.Römerio nuomone, Lietuvos žydams visai nerūpėjo „krašto reikalai ir uždaviniai, jie nesiekė jokių valstybinių tikslų ir nekėlė Lietuvos valstybingumo klausimo“. Lenkijoje buvo kitaip, nes ten „asimiliacijos procesas, krašto kalbos paplitimas tarp žydų, pagaliau stiprios Lenkijos valstybingumo tradicijos iš dalies priartino žydų mases prie kraš-

¹²⁴ Šiuo klausimu M.Römeris kelis kartus rašė laikraščio *Gazeta Wileńska* puslapiuose. Per rinkimus kritikavo žydų nacionalizmą, M.Römer, „Kandydatura nacionalisty żydowskiego w Wilnie“, *GW*, 1906 03 31/04 13, nr. 37; M.Römer, „Wybory w Wilnie“, *GW*, 1906 04 09/22, nr. 43. Taip pat smerkė 1906 m. birželio mėn. vykusius žydų pogromus, M.Römer, „Stało się“, *GW*, 1906 06 03/16, nr. 62; M.Römer, „Usiłowania prowokacyjne w Wilnie“, *GW*, 1906 06 04/17, nr. 63; [M.Römer], „Urzędowe zakończenie dramatu“, *GW*, 1906 06 07/20, nr. 65. O laikraštyje *Przegląd Wileński* aptarė žydų vaidmenį pagyvinant prekybą, M.Römer, „Handel i Żydzi“, *PW*, 1912 02 18/03 02, nr. 8. Labai palankiai atsiliepė apie žydų operetę Vilniuje, apgailestavo, kad krikščionys nepažįsta žydų kultūros, Spectator [M.Römer], „Listy do Redakcji“, *PW*, 1912 03 31/04 13, nr. 14.

¹²⁵ Dar žr. „Wywiad z mecenasem Krzyżanowskim“, *Głos Wileński*, 1912 09 25/10 08, nr. 2.

¹²⁶ „Memoriał Michała Römera“, p. 117–118.

to, [...] susilpnino jų klajoklišką psichologiją¹²⁷. Vienas iš galimų žydų klausimo sprendimų istorinės Lietuvos žemėse, M.Römerio nuomone, būtų propaguoti asimiliacijos koncepciją, kurią laikė „labai humanistine“¹²⁸. Vis dėlto kuo toliau, tuo labiau manė, kad žydai, panašiai kaip ir kitos Lietuvos tautos, krašto koncepcijos vardan turėtų „sukraštėti“, dėl to neišsižadėdami tautinio savitumo. Pats daug kartų rašė žydų spaudoje, stengėsi paaiškinti žydų klausimą lenkų skaitytojams. Buvo nesutaikomas antisemitizmo priešininkas. Vis dėlto manė, kad antisemitizmas yra neišvengiamas tuometinėje jaunų šios Europos dalies tautų raidos stadijoje. Veikalo *Litwa* autoriaus nuomone, kova prieš žydus buvo ekonominė, siekiant išsilaisvinti iš tarpininkų išnaudojimo ir miestuose bei miesteliuose sukurti savo tautinį vidurinį sluoksnį. Antisemitizmas, išryškėjęs lietuvių atgimimo judėjimo pradžioje, pasak M.Römerio, nebuvo „savitikslis“. Tokios tendencijos pasireiškė tik klerikalinėje plotmėje¹²⁹. Pirminis lietuvių antisemitizmas buvo ne tiek tautinės neapykantos, kiek kovos prieš žemdirbių priklausomybę išraiška¹³⁰.

Kiti Vilniaus demokratai irgi nedviprasmiškai stoji prieš antisemitizmą. Bet ne visi norėjo žydus pripažinti lygiateise krašto tauta šalia lietuvių, lenkų ir baltarusių¹³¹.

Bet ne dėl pažiūros į žydus evoliucionavo „krajovcų“ demokratų tautinis nusistatymas buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse. Svarbiausia buvo apibrėžti lenkiškumo ribas šioje teritorijoje. 1906 metais laikraštyje *Gazeta Wileńska* šia tema buvo rašyta: „mes sudarome mažiau negu dešimtadalį gyventojų ir, išskyrus Vilnių bei jo apylinkes, neturime stiprios atramos liaudyje“¹³². Pirmuosiuose M.Römerio veikaluose tautinių santykių tema, panašiai kaip ir knygoje *Litwa*, neužsimenama, kad Lietuvos ir Baltarusijos žemėse būtų lenkų tautybės valstiečių.

„Mišrią“ juostą Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje, apimančią dalį Lydos, Ašmenos, Vilniaus ir Švenčionių apskrčių, M.Römeris apibūdino

¹²⁷ Ten pat, p. 118.

¹²⁸ M.Römer, *Litwa*, p. 181.

¹²⁹ Ten pat, p. 109.

¹³⁰ Ten pat, p. 179.

¹³¹ L.Abramowicz, „Maskarada“, *PW*, 1913 10 19/11 01, nr. 41–42. Žr taip pat M.Römer, *Dziennik*, t. 3, p. 297.

¹³² J.Bukowski, „Polskość na Litwie“, *GW*, 1906 03 14/28, nr. 24.

taip: „aukščiau paminėtas Vilniaus gubernijos apskričių dalis lietuviai paliko. Iš tiesų nelengva apibrėžti šio pusiasalio, įsiterpusio į etnografinę Lietuvą, etnografinį pobūdį. Aišku, sunku jo gyventojus pavadinti baltarusiais. Jeigu iš visų etnografinių bruožų išskirtume tik kalbą, kuri yra ryškiausia ir lengviausiai apibrėžiama, negalėtume padaryti galutinių išvadų, nes tenykščiai gyventojai kalba savotiška šnekta, kurią sudaro chaotiškas lenkiškų, baltarusiškų ir lietuviškų žodžių mišinys; pagaliau ne tik žodžiai, bet ir sakinių sandara neparemta nė vienos iš šių kalbų žodžių jungimo taisyklėmis. Be to, kiekvienoje apylinkėje ir parapijoje, net kiekviename kaime kalbama kita šnekta, kuri kartais panaši į baltarusių, kartais į lenkų kalbą, o kartais tai keistai suslavinta lietuvių kalba. Bet jeigu etnografinę priklausomybę suvoksime ne tik kaip kalbą, bet ir kaip papročius, tikėjimus ir apskritai visą liaudies kultūrą, tai pastebėsime, kad šie gyventojai artimesni lietuviams, o ne baltarusiams“¹³³.

Apie bendrumo su lenkų valstiečiais jausmo stoką, būdingą Vilniaus „pažangiesiems“ ir gerokai stabdžiusią lenkų demokratų akciją Lietuvos ir Baltarusijos žemėse, Ludwikas Abramowiczus straipsnyje, skambiai pavadintame „Być czy nie być?“ („Būti ar nebūti?“) rašė: „mūsų visuomenės šerdį palaužė abejojimas savo jėgomis. Iš čia kyla visuotinai paplitusi mūsų apatija, būdingiausias Lietuvos ir Baltarusijos žemių lenkų inteligentų bruožas. Jie jaučiasi atplėšti nuo kamieno, tarsi pakibę ore, tvirtai neįsijaučiantys žemės po kojomis“¹³⁴.

Atrodo, kad esminis lūžis šiuo požiūriu įvyko XX amžiaus pirmojo dešimtmečio pabaigoje. Jau straipsnyje rusų leidinyje *Formy nacionalnogo dviženija v sovreemennyh gosudarstvach* M.Römeris kitaip negu ankstesniuose veikaluose apibūdino šią „mišrią“ juostą. Autoriaus nuomone, tai buvo teritorija, kurios „gyventojų dauguma, išskyrus kai kuriuos ruožus, buvo lenkų valstiečiai, taip pat kaip ir Gardino gubernijos pietvakarių dalyje“¹³⁵. Po kelerių metų panašiai šia tema rašė Ludwikas Abramowiczus: „Neskaitant negausios profesinės inteligentijos, tikri lenkai pirmiausia bu-

¹³³ M.Römer, „Zagadnienie narodowe białoruskie“, *Prawda*, 1907 08 17, nr. 33.

¹³⁴ L.Abramowicz, „Być czy nie być?“, *PW*, 1911 12 30/1912 01 12, nr. 1.

¹³⁵ M.Remer, „Poliaki“, p. 363. Šioje teritorijoje tautinės permainos vyko ypač intensyviai. Be kita ko, 1909 m. valstybinis gyventojų surašymas parodė, kad, palyginti su tokiu pat 1897 m. surašymu, nors jie abu buvo tendencingi, gerokai padaugėjo lenkų tautybės gyventojų, Z.Kurzowa, op. cit., p. 38.

vo Vilniaus ir kitų Lietuvos ir Baltarusijos miestų bei miestelių gyventojai krikščionys, paskui kaimo liaudis, kompaktiškai gyvenusi didesnėje Vilniaus gubernijos dalyje ir vakarinėse Gardino gubernijos apskrityse, bei visame krašte išsibarsčiusios didesnės ar mažesnės lenkų kolonijos. Kiekybiškai šis elementas pakankamai gausus. Jiems reikia priskirti dar smulkiuosius bajorus ir kitus gyventojus, turinčius nedaug nuosavybės¹³⁶. Toks lenkų išsidėstymo Lietuvoje apibrėžimas iš esmės skyrėsi nuo laikraštyje *Gazeta Wileńska* suformuluoto teiginio, kad lenkiškas esąs tik Vilnius ir jo apylinkės.

Šitaip pakankamai aiškiai nustačius lenkakalbių gyventojų teritoriją, pradėta bandyti atskirti lenkų įtakos ribas nuo lietuvių, o vėliau – ir baltarusių. Vis labiau Vilniaus lenkų demokratų sluoksniuose ryškėjanti skirstymo tendencija svarbiausiam „krajowcu“ ideologui M.Römeriui turėjo kelti nerimą. Buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių skaidymosi koncepcijos užuomazgas jis išvelgė jau pirmajame laikraščio *Przegląd Wileński* numeryje. *Dienoraštyje* M.Römeris rašė: „Laikraštis remiasi atskira krašto lenkų visuomene, o lietuvius, baltarusius, žydus laiko kaimynais, siekia santarvės su jais, bet sau veiklos uždavinius kelia krašto lenkų visuomenės ribose. Taigi krašto visuomenę suskaldo į kelias tautines visuomenes, gyvenančias šalia, bet nesudaranti visumos [...]. Toks požiūris į kraštą yra tik nacionalizmas, pasireiškiantis apribotoje teritorijoje, taigi tai yra tik „čionykštiškas“ požiūris be jokios idėjos, o ne nuosekli krašto pilietinė pozicija, reikalaujanti visuomeniniame ir politiniame darbe remtis vienalyte krašto visuomene; krašto demokratija yra ta pati ir lietuviams, ir lenkams, ir baltarusiams, ir žydams. Krašto nusistatymas – tai bendro visuomenės rūmo, o ne daugybės tautinių trobų statyba“¹³⁷. To paties *Przegląd* puslapiuose rašė: „Krašto tautinių kultūrų individualizavimas anaip tol nenaikina vienos tvirtos krašto visuomenės [...]. Tautybių buvimas anaip tol nesuardė pačios krašto visuomenės, o krašto demokratija neišnyko dėl lenkų, lietuvių ir t.t. demokratijų“. M.Römeris buvo įsitikinęs, kad dar ir dėl to „reikia ne tik daugiau ar mažiau palankiai vertinti bendrapiliečių lietuvių ar baltarusių tautinės kultūros pažangą, bet, remiantis pilietiniu ir demokratiniu nusistatymu, šią pažangą laikyti ne svetimu, bet savo pačių reikalu“¹³⁸.

¹³⁶ L.Abramowicz, „Być czy nie być?“

¹³⁷ M.Römer, *Dziennik*, t. 2, p. 89.

¹³⁸ M.Römer, „Demokracja i rozwój narodowościowy“, *PW*, 1912 04 28/05 11, nr. 18.

Jam prieštaravo L. Abramowiczius. Jis rašė: „Anksčiau ar vėliau teks aiškiau atskirti įtakų sferas, kas teigiamai paveiks bendrą krašto santykių formavimąsi“¹³⁹. Vilniaus demokratai, susitelkę prie laikraščio *Przegląd Wileński*, vis labiau pritarė Lietuvos „trializmo“ idėjai, t.y. istorinės Lietuvos žemių padalijimui į tris dalis: etninę Lietuvą, katalikišką „lenkų“ Baltarusiją su Vilniumi ir tikrąją Baltarusiją. Ta idėja kilo ieškant pagrindo lenkų demokratinei akcijai šioje teritorijoje. Priešingai, konservatyvaus krašto nusistatymo reiškėjai neįžvelgė lenkiškumo atramos liaudyje ir laikėsi Lietuvos ir Baltarusijos žemių vientisumo principo. Padalijimo koncepcija buvo taip pat atsakas į lietuvių etninės Lietuvos su vadinamaisiais „pakraščiais“ autonomijos reikalavimą ir todėl, žinoma, pirmiausia kėlė nerimą lietuvių politikams, kurie, panašiai kaip ir baltarusių veikėjai, neigė, kad krašte esama lenkų valstiečių. Sumerimę buvo ir „nuoseklieji krajovcai“, nors ir pripažinę, kad egzistuoja lenkų valstiečiai, bet nemanę, kad būtų naudinga atsisakyti vientisų senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių idėjos.

Kiek vėliau „nuosekliųjų krajovcų“ centru tapo dienraštis *Kurier Krajowy*, kurio istorijoje svarbus M. Römerio vaidmuo. Laikui bėgant šis laikraštis ėmė skelbti, kad Lietuvos lenkų veikla turinti apsiriboti pagalba lietuvių ir baltarusių išsilaisvinimui. M. Römeris tokias tendencijas laikė neatitinkančiomis krašto nusistatymo, todėl kenksmingomis. Manė, kad svarbiausias demokratų šūkis turėtų būti: „išaukštinti liaudies pradą, išlaisvinti jį nuo bajorų spaudimo ir leisti jam savarankiškai sąmoningai bendrai veikti, kad Lietuvoje lenkų, kaip ir lietuvių, o pamažu ir baltarusių valstiečiai taptų kūrybingais piliečiais, kuriančiais savo tėvynės Lietuvos ateities istoriją“¹⁴⁰.

Padalijimo koncepcija istorinės Lietuvos žemių tautinį klausimą papildė dar vienu elementu. Anksčiau lenkų ir lietuvių ginče svarbiausia buvo įvertinti praeitį, o nuo 1905 metų svarbiausia tapo pasidalyti įtakas. 1913 metais M. Römeris *Dienoraštyje* rašė: „Kova už neapibrėžtos „čionykščių“ masės sielas ir tautybę dabar yra svarbiausias vadinamojo lenkų ir lietuvių bei lenkų ir baltarusių klausimo elementas“¹⁴¹.

¹³⁹ L. Abramowicz, „Nieporozumienie“, *PW*, 1912 05 05/18, nr. 19.

¹⁴⁰ m.r. [M. Römer], „Stanowisko obywatelskie“, *Kurier Krajowy* (toliau – *KK*), 1913 04 02/15, nr. 77.

¹⁴¹ M. Römer, *Dziennik*, t. 3, p. 323.

Ši kova atsispindėjo ir Bažnyčios santykiuose. Kaip teigė Piotras Łossowski, tai nebuvo atsitiktinumai, nes Bažnyčia buvo „liaudies, ypač kaimiečių, dvasinio gyvenimo židyns. Dėl žemo plačiųjų masių tautinės savimonės lygio, dėl nestabilių etnografinių santykių ji, priklausomai nuo to, kokią kalbą priėmė, galėjo tapti arba aktyviu polonizacijos centru, arba besikuriančio ir stiprėjančio lietuviškumo atrama“¹⁴².

Nors lenkų demokratai ir neigiamai vertino bet koki nacionalizmą, jie iš esmės pritarė lietuvių kovai dėl gimtosios kalbos Katalikų bažnyčioje. M.Römeris kovą dėl lietuvių kalbos teisių Bažnyčioje laikė teigiamu lietuvių klerikalų veiklos bruožu ir pabrėžė jų vaidmenį žadinant lietuvių liaudies tautinę sąmonę. Nagrinėdamas tautinius santykius Vilniaus gubernijoje, jis rašė: „Lietuvių tautinio judėjimo pasireiškimai čia neturėjo liaudies judėjimo bruožų. Jie buvo organizuoti iš viršaus, ir jiems nuosekliai ir kryptingai vadovavo daugiausia kunigai“. Kartu M.Römeris apgalvestavo, kad lenkų ir lietuvių konfliktas dėl kalbos vartojimo Bažnyčioje toks brutalus. Tiesa, manė, jog visa tai praeis, bet nesitikėjo, kad greitai. Ir lietuvių nacionalistų veiklą, ir Tautinės demokratijos švietimo akciją Lietuvos ir Baltarusijos žemėse laikė jėgomis, skaldančiomis, jo manymu, anachronistinę „čionykščių“ visuomenės formą¹⁴³.

Vertas dėmesio faktas, kad M.Römeris jau 1913 metų pradžioje istorinės Lietuvos teritoriją dalijo į tris tautines ir kultūrinis juostas. Apie „vidurio“ juostą jis rašė: „Tai nėra nei tikra Lenkija, nei Lietuva, nei Baltarusija, bet yra visko po truputį, ir visa tai kartu vietos kalboje buvo pavadinta „čionykštiskumu“ (tutejszość). Nors vietos gyventojai kalbėjo skirtingomis kalbomis, jis juos laikė „etnografiškai vientisa visuma“. Jis rašė: „Tai yra tikri broliai, vienos motinos vaikai, išaugę iš to paties kultūrinio pagrindo“. Dar nurodė, kad „čionykščiai“ gyventojai, kalbantys lietuviškai, daugeliu atžvilgių artimesni tokiems pat lenkiškai kalbantiems gyventojams negu tikriems lietuviams iš Žemaitijos“¹⁴⁴.

Ankstesniuose savo veikaluose apie lietuvių tautinį atgimimą M.Römeris prognozavo, kad vadinamieji etninės Lietuvos rytų pakraščiai (Zarasų, Švenčionių, Vilniaus, Lydos, Ašmenos apskritys) „atlietuvis“. Manė, kad lietuvių atgimimas ne tik sulaikė etninės Lietuvos ir Bal-

¹⁴² P.Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna*, p. 54.

¹⁴³ M.Römer, „Dobre w złem“, *PW*, 1912 09 29/10 12, nr. 39–40.

¹⁴⁴ m. [M.Römer], „O kraju naszym“, *KK*, 1913 03 01/14, nr. 51.

tarusijos sienos traukimaši į šiaurę ir vakarus, bet ir kad dėl baltarusių idėjinio silpnumo vyks atvirksčias procesas¹⁴⁵. 1914 metais, vis dar laikydamasis nuomonės, kad turi būti Lietuvos autonomija Rusijos valstybės sudėtyje ir svarstydamas, kokia turėtų būti šios autonomijos forma, numatė tokius tautinius procesus vadinamose Lietuvos „traukiamose“ vietovėse: „Lietuviai tikrai stengsis šiose apylinkėse forsuoti lituanizaciją, bet kilus reakcijai į lietuvių pastangas rezultatas tikrai bus polonizacijos sustiprėjimas“¹⁴⁶.

Tai leido M.Römeriui optimistiškai žiūrėti į lenkiškumo ateitį Lietuvos ir Baltarusijos žemėse. Jis rašė: „galimas „pakraščių“ prijungimas prie etnografinės Lietuvos gali sukelti tai, kad net specialiai nekovoiant prieš baltarusius, o savaime, ar veikiau kovojant prieš lituanizacijos sroves, šių apylinkių žmonės gali polonizuotis ir giliai perimti lenkišką savimone, kas šiame krašte suteiks lenkiškumui anksčiau neturėtą stiprumą – atramą liaudyje, kuri yra neginčijamas tautiškumo ir visuomeniškumo pamatas“¹⁴⁷.

M.Römeris susilaukė ir ryžtingai nepasisakė už lietuviškąją Lietuvos autonomijos variantą, nes bijojo, kad tada Rytų Baltarusija „būtų visiškai palikta surusinimui ir jau tikrai būtų prarasta amžinai“. Jis manė, kad tada žlugtų „puiki, ilgus amžius daugelio kartų kurta ir net po Lenkijos žlugimo iki šiol gyva Respublikos idėja“. Manė, kad baltarusiai yra būtina federacinės Respublikos idėjos grandis. M.Römeris buvo įsitikinęs, kad „Baltarusijos nuosmukis, nugalėjus lenkų ir lietuvių tautinėms koncepcijoms, Respublikos idėją paverstų griuvėsiais“¹⁴⁸.

¹⁴⁵ M.Römer, *Litwa*, p. 269; M.Römer, „Zagadnienie narodowe białoruskie“, *Prawda*, 1907 08 17, nr. 33.

¹⁴⁶ M.Römer, *Dziennik*, t.4, p. 300. M.Römerio nuomone, „čionykščių“ skaidymosi procesas prasidėjo 1905 metais: „tam įtaką darė ne tik pati agitacija tarp lenkiškai kalbančiųjų, ne tik pati lenkų švietimo akcija ir ne pats laipsniškas kultūrinis liaudies sąmonėjimas. Šį lenkėjimo procesą paspartino lietuvių pozicija, kai jie po 1905 m. savo tautinę akciją visuomeniniame krašto gyvenime aiškiai išplėtė į rytų pakraščius, būtent ten, kur dar gyveno „čionykščiai“, kalbėję lenkų ir lietuvių kalbų mišiniu. Lietuvių pastangos iš dalies buvo sėkmingos, bet iš kitos pusės sukėlė pasipriešinimą, kuris paskatino lenkų tautybės formavimąsi. Versdami „čionykščius“ sulietuvėti, lietuviai kažkuria prasme patys tapo lenkintojais, nes dalis gyventojų, tautiškai priešindamiesi lietuviams, tapo lenkais. Iš „čionykštiškumo“ griuvėsių susiformavo ne tik lietuvių, bet ir lenkų tautybė“, ten pat, t. 19, p. 39.

¹⁴⁷ Ten pat, t. 4, p. 300.

¹⁴⁸ Ten pat.

Šie teiginiai pranašavo naują istorinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių lenkų politinės minties etapą. Šalia tradicinės federacijos idėjos vis labiau ryškėjo nauja koncepcija, kuri „po kelerių metų apibrėš Lenkijos politiką kaimynės Lietuvos atžvilgiu“¹⁴⁹.

4. Lietuva karo meto Mykolo Römerio koncepcijose

Prasidėjus Pasauliniam karui, padaugėjo skirtingų požiūrių į istorinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių ateitį. M.Römerio idealas išliko savarankiška Lietuva, bet jis negalėjo aiškiai nurodyti, kaip tą tikslą pasiekti. Pradžioje buvo linkęs tikėti demokratinėmis permainomis naujojoje pokario Rusijoje, todėl aktyviai dalyvavo akcijoje už Lietuvos autonomiją Rusijos sudėtyje. Bet, bendraudamas su Rusijos demokratais, pradėjo manyti, kad nėra vilties demokratizuoti Rusijos valstybę, kurioje, kaip manė, anksčiau ar vėliau susiformuos „aiškiai imperialistinė tautinė buržuazinė santvarka“. Kita vertus, plito įsitikinimas, kad naujojoje Europoje Rusija nebeturės lemiamos įtakos¹⁵⁰. 1914 metų rugpjūčio mėnesį M.Römeris *Dienoraštyje* pažymėjo: „Po karo, netgi Vokietijai pralaimėjus, arbitras bus Europa, bet tikrai ne Rusija, nes ne ji nugalės. Taip susiklosčius santykiams Europoje, labai galimas daiktas, kad, duok Dieve, Lenkija iškovos nepriklausomybę“¹⁵¹. Taigi savaime kilo poreikis platesnėje politinėje arenoje paskelbti Lietuvos siekimą atsiskirti nuo Rusijos. M. Römeris manė, kad naudingiausia būtų Lietuvos reikalą susieti su Lenkijos reikalu ir iškelti „senos–naujos“ Respublikos atkūrimo šūkį. Šis šūkis, jo manymu, būtų Rytų Europos tautų išsivadavimo taranas“¹⁵².

Nepriklausomos Lietuvos ir Lenkijos federacinės valstybės idėją pirmą kartą paskelbė Witoldo Abramowicziaus vadovaujama lenkų demokratų grupė¹⁵³. Su šiuo šūkiu jie kreipėsi į lietuvių kairiuosius, bet nesu-

¹⁴⁹ P.Łossowski, „Litewski ruch narodowy“, p. 157.

¹⁵⁰ M.Römer, *Dziennik*, t. 4, p. 171, 183.

¹⁵¹ Ten pat, p. 190.

¹⁵² Ten pat, p. 315, 399.

¹⁵³ M.Römeris skeptiškai vertino galimybę įgyvendinti šį šūkį. Jis rašė: „ši nepriklausomybė turbūt nebus Lietuvos nepriklausomybė, nes jeigu ir yra tikimybė laimėti, tai yra pirmiausia tikimybė susikurti Lenkijai, o ne federacinei valstybei“, ten pat, p. 365.